

Tamási Áron

„Nagyon sok »thémám« van”

Az irodalmi köztudatban, az olvasók széles rétegei érdeklődésének előtérben Tamási Áron természetszerűleg elsősorban regényíróként, drámák és novellák szerzőjeként él elevenen manapság is, kezdetektől fogva. Vitathatatlan tény azonban, hogy sokágú, változatokban oly gazdag életművének szerves részei azok a publicisztikai írások — esszék, cikkek, útirajzok, vallo-mások, jegyzetek — is, melyekkel egész pályája során jelen volt a korabeli magyar sajtó hasábjain. Erdélyben a két háború között jó ideig rendszeresen munkatársa volt a kolozsvári *Ellenzéknek*, a *Brassói Lapoknak*; később a pesti újságok, folyóiratok közölték készséggel mindig figyelemre érdemes kéziratait. Volt idő, amikor lapszerkesztésre is vállalkozott...

Ezekből az írásokból idők során több kötet látott napvilágot — ám a gonddal őrzött Tamási-hagyatékban Budapestben napjainkban is vannak még „felfedezésre”, újraközlésre érdemes darabok. Annak idején, a szerző életében jelent meg (1943-ban) a *Virrasztás* című Tamási-kötet, aztán (jóval később, 1981-ben) a *Tiszta beszéd* (1981), a *Jégtörő gondolatok* (1982), a *Gondolat és árvaság* (2000), a *Szellemi őrség* (2001), az *Emberi szavak* (2003). Ezekben a könyvekben teljességgel jelen van a korabeli közélet és irodalom eseményeit, jelenségeit élénken figyelő s értelmező Tamási Áron — aki egy alkalommal okkal mondhatta: „Nagyon sok »thémám« van”.

A hagyatékban őrzött publicisztikai jegyzetekből közlünk itt néhányat.

Nagy Pál

Barangolás Illyés Gyulával Erdélyben

1942. január 11-én, vasárnap d. e. 10 órakor bejelentés nélkül érkezett meg hozzám Kolozsvárra. Még ágyban vagyok. Megcsókol, kissé zavart. „Sok pénze” van: menjek vele barangolni. Még két nap Kolozsváron. Magyar Csillag dolgában Belvárosiban összejövetel. Vidéket bekapcsolni! Z. Emil vitatkozik, hogy Gyula is „pesti” lett. „Sok a bolond” — mondja Gyula.

Szerdán 11-én eljövünk Vásárhelyre. Vonatban állunk, autóbusz úton reked. 1-1/2 óra múlva Gyula intézkedik, hogy küldjenek Szeretfalváról másik kocsit. Kődös, hideg este érkezünk meg Vásárhelyre. Részeg ember hozza csomagun-

kat. Város: álomváros. Szanatóriumban várnak a szobák. Ketten innét vacsorára megyünk a Tagba: bárány flekken. Kitűnő! remekül ízlik Gyulának is; nagyapja juhász volt, sokféleképpen tudta elkészíteni a bárányt, birkát. Meg is szárították a húst, megőrölték; úgy tették el s aztán, csak levesbe kellett eresztetni. Igen jó hangulatban jöttünk 1/2 2-kor haza. Molter háza előtt kiáltottunk: Károly! Másnap azt játszottuk, hogy Károly álmában látott minket, két kucsmás embert az ablak alatt. Este a Tagban nagy vacsora.

Pálffy Tóni, Nánássi, Antalfy, Metz, Benci. Hályogos szemű cigány igyekezett, klarinétos nem igen akart ültéből játszás közben felállni. Péntek: 16-án Molterrel Vágóhídra a húsvizsgáló tanfolyam ügyében. (Gáspár dolga.) Megelőző nap még az újságíró (Jakab Antal) nagy riportot csinál velünk. (Gyula egy mandarint nyomott a markába mindjárt az elején.)

Szombaton a Gyilkos-tóhoz mentünk. Este érkezünk meg a Napsugár világa. Nagy hideg, jó szobák, ropog a tűz; jó koszt. Szász ember — felesége (autóbuszban elültünk mellőlük a német beszéd miatt) orvos — nagyfogú grófné; Irén szobalány, ki nem akar szolgálni — pincér, ki bemegy a városba s kirúg a hámból. Katonák síznek, hegyek rettentő szigorúak, hó nagy, hideg még nagyobb. Kirándulások a hegyoldalakba. Nagy kutya szembe; két selejtes román egy macska-lóval szénát hoz a Cohárd tetőről; baka, kezében kenyeret-szalonnát visz fel a tetőre a „százados” úrnak, másik kezében kés-villa. Keleti hegyoldalban derékig érő hóban föl, napon sütkérezünk, alattunk két román rakja a faragott fenyőt, tűz pattog fel hozzánk, gyönyörű a táj.

Kijön Komáromi is oda hozzánk: Híd probléma, kolozsvári hetilap. Nekik a hegyek nem tetszenek. Sakkozunk.

Szerdán, 21-én visszajövünk Vásárhelyre. Németh Lacinak írunk, ki a Cseresznyés miatt támadásokat szenved.

Csomóssal beszélek (főállatorvos-igazgató) a Gáspár ügyében. Kiderül: ellenem megy a dolog; udvarhelyi „urak” Magyarit pártolják Gáspárral szemben.

23-án, pénteken reggel vissza Kolozsvárra.

(1942)

Író és olvasó

Ha jövedelem szempontjából néznők a dolgot, ami helytelen volna, akkor bizony jobb a kritika, mint az önkritika. A kritikai működés ugyanis gyarapítja a jövedelmet: az önkritika azonban az írónál anyagi károsodást okoz, mert szigorú önbírálat esetén nem tud oly sok könyvet vagy oly terjedelmesen írni, mint különben tehetné.

Üzleti érzékemre jellemző, hogy én mégis, írás előtt és írás közben, folyton bírálok magam.

Van azonban egy dolog, amiben nem kell megrónom aggályos személyemet. Abban ugyanis, hogy az olvasókkal való kapcsolatomat mostanában elhanyagoltam volna. Nem az eszmei kapcsolatra gondolok, melyet az igazi író otthoni munkája közben is lélekben fenntart, hanem a gyakorlatilag személyes kapcsolatra. Jártam az utolsó hónapok alatt Nyíregyházán, Szolnokon, Szegeden és Cegléden. Amit eme helyeken az olvasóknak mondtam, igyekeztem azzal a kedvüket az irodalom iránt felfrissíteni; én pedig az ő meglévő kedvüktől is igen megfrissültem. Különösen Kecskeméten, mely híres várost ötödiknek látogattam meg, hogy a szakszervezeti Megyei Könyvtárban találkozhatnék az olvasók népes közönségével.

Maguk a könyvtárosok is lelkesek voltak, s az értékes beszélgetés alatt, mely az olvasók és az írók között folyt, még jobban meglelkesedtek. Magam is annyira beléfelejtkeztem a dologba, hogy az eszmei mondanivaló mellett még egy-két személyes apróságot is elmondtam. Olyanokat persze, melyekben az olvasó volt a főszemély. Így például megemlítettem egy fiatal férfit, aki egy ízben azért hálálkodott nekem, hogy lebeszéltem a papi pályáról. Nem személyesen beszéltem le, mert ennyire ma sem avatkoznám belé senki életébe; hanem olvasta egy novellámat, melynek a hatása alatt papi szándékáról lemondott. Sőt, irodalmi vonatkozásban még ennél többet is tett: nevezetesen ellene mondott az irodalmi kritikának, hogy ezt az írásomat is az „istenes” rovatban tartja számon.

Megemlítettem azt is, hogy egyszer egy férfi, különben nagy olvasó ember, orvosi recepttel jelent meg a könyvnapj könyvsátornál. A rendelvényt odanyújtotta nekem: nézem, s hát látom, hogy „Tamási könyvek” vannak felírva azon. Ijedten tekinthettem rá, mert sohasem gondoltam, hogy regény vagy novella képiben orvosságot írok. De a férfi megnyugtató, hogy bizony úgy van, ahogy van; s szomorú mosollyal mondta el, hogy a felesége beteg, s orvosságul az én könyveimet rendelte neki az orvos, merthogy azoktól más betegek is meggyógyulnak.

Kedves apróság volt ez mind a kettő, de igazán megható a harmadik volt. Ez egy nyilvános helyiségben történt, még Kolozsváron. Baráti társaságban ültem, s majd idő jöttével felálltam, hogy elmenjek. S ahogy mentem volna az ajtó felé, előmbe állt egy fiatalember, s csak nézett-nézett reám párás szemekkel. Mondtam neki, hogy segíthetnék-e valamit rajta, mire azt felelte, hogy én már segítettem rajta. Mert ugyanis, azelőtt egy évvel öngyilkos akart lenni. Az ágyban neki is feküdt, s matarászni kezdte a mérget, amit az éjjeli szekrényre helyezett. S ahogy ott matarászott, a kezibe akadt valami könyv, hogy néhány sorral még megtoldja az életét. A néhány sorból azonban több lett, s majd azon vette magát észre, hogy kezd a halál szele fogyni, s nőni az életkedve. Aztán már mosolygott is; s végtére fölkelt és elment Ábellel kettesben szórakozni.

S mondván efféle gyöngyös csacskaságokat, magamra venni nem érdemet akartam, hanem inkább a „vak tyúk” szólás-mondását; s ami pedig az olvasókat illeti, azokban meg akartam babusgatni az érzékenységet, mely igen sokszor nagyobb, mint írókul a miénk. A jó szándék azonban kétszer is visszahullt reám.

Mert először: az egyik olvasó, különben művelt ember, az én jövőmondó képességemnek adózott, mellyel már ezelőtt húsz-harminc esztendővel megjósoltam a magyarság gyökeres társadalmi változását. Nem akartam őt megfosztani attól a hitétől, hogy vannak írók, akik a jövőbe látnak. Mert ha ellene szóltam volna, esetleg megingattam volna őt abban a hiedelmében, hogy ma is vannak írók, akik hivatalos segédlettel a jövőbe látnak. Pedig a meztelen igazság parancsa szerint meg kellett volna tennem. Egyrészt azért, hogy szükség esetén megvédhessem a mai írók jövőbeli képességét; s másrészt azért, hogy elmondhassam: én, kérem szépen, a jövőt, nem megjósoltam, hanem csak hangot adtam annak a logikus és törvényszerű folyamatnak, mely a magyar társadalom gyökeres megváltoztatására vezetett. Ez pedig nem tartozik a sámáni tulajdonságok közé.

Igen bensőséges volt hát az én találkozásom a kecskeméti olvasókkal. Haza is, vissza Budapestre, a tavaszi éjszakában egy olvasóm hozott a kocsijával. Ahogy meg-megvillantak, ezüst sóhajtással, a zsenge, zöld lombok, szinte látom a régi költőt, akit az uraság nem vitt el a kocsiján olvasótól olvasóig, hanem aki gyalog bandukolt a poros úton.

Lám, mennyivel jobb dolga van a mai írónak: szinte érdemes annak lenni. Sőt, talán a „szinte” is eltűnik, ha az ember, akár az őszi fa a tavaszban, megújul az olvasók kedvében. S ha mégsem tűnnék el egészen, akkor arra gondol, hogy közgyűlésükön az írók Aeolushoz könyörögtek, aki friss szellőt bocsát az irodalmi közéletbe. S majd ebben az új szellemben elkövetkezik az Ünnepi Könyvhét is, ahol az olvasókkal, tömeges módon, öröm lesz találkozni.

(1962)

Örökös szivárvány

Nagyon sok „thémám” van, amit meg kellene írnom. S azok mellett mostanában még egy új feladat is környékez. Hónapok óta ösztökél ugyanis az a gondolat, hogy írnék egy kalendáriumot. Mások az effélét nem így neveznék. Beszámolónak, naplónak, számadásnak talán. Ezekkel a szokványos műfaji formákkal, úgy hiszem, együtt járhat a szerkezeti esetlegesség. Én ezt a kalendárium keret formájával szeretném elkerülni, vagyis szeretnék már a mondanivaló gondolatával egyidőben szerkeszteni.

Tartalmilag a polgári év napjait írnám meg. A „polgári” szó miatt nem kell ez alkalommal borzolódnia, mert ebben az esetben nem életformát idéz, hanem a tudományos megjelölése az esztendő gyakorlati idejének, mely 365 nap, 5 óra, 48 perc és 46 másodperc. Ezeknek a napoknak, óráknak és perceknek egy-egy villanását írnám meg. Lehet ez a villanás egy fontos esemény, mely akár a nagyvilágban, akár csak a mi országunkban történt. Lehet csupán egy gondolat, melyet valami olvasmány vagy jelenség belőlem kivált. Vélemény is lehet, mely azonban inkább vélekedés lesz, mert idegenkedem azoktól az emberektől, akik egyéni vé-

lemény formájában az igazságot óhajtják kinyilatkoztatni. Az ilyenek nem gondolnak arra, hogy az emberi élet igazságtalansággal kezdődik, s azzal is végződik; nem valószínű tehát, hogy az egyéni élet alfája és ómegája között az alfabétum többi betűje az igazság atomjaitól duzzadna. A vélemény helyett tehát inkább a vélekedést űzném; sőt, még inkább az érzelmet, mely, ha némileg szeszélyesnek is mondható, talán a legalkalmasabb arra, hogy a tenyészet csapdájába esve, a csapda fenekén még derülni is tudjunk.

Tartalmilag efféléket s így szeretnék írni, szerkezetileg azonban a csillagászati év példáját követném. Nevezetesen a Föld példáját, mely Szilveszter éjfélen meghatározott pontról elindul a személyzet nélkül pontosan közlekedve, befutja a körpályát, s majd a következő Szilveszter éjfélen befut az eredeti pontra. Az ingadozás mindössze 15-17 másodperc. Azt nem tudom, hogy a Föld ingadozik-e ennyit, vagy mi ingadozunk a számításban. Annyi azonban bizonyos, hogy a Föld azzal a pontossággal, mellyel a Nap körüli pályát évente befutja, sok gondot okozott már az emberiségnek. Az időszámítás gondját értem. Az egyiptomiak és a görögök tizenkét harmincnapos hónappal éltek, de minden esztendőben vakarták a fejüket, hogy a fennmaradó öt napot hova szúrják be. Némely népeknél talán ebből a bajlódásból ered a hűtlenség szellője, mely a Naptól a Holdra vitte az ő időszámító eszköket. Lehetséges, de az én észjárásom mégis azt mondja inkább, hogy ezek a népek, mint például az arabok, a törökök, a kínaiak és a zsidók, hát ezek nem a Nap iránti hűtlenségből számították a Hold után az évet, hanem azért inkább, mert jobbadán a holdvilágos szabad ég alatt éltek, kóboroltak, vagy pedig a költészetre és az érzelmes romantikára hajlamosak voltak.

Persze, ezeknek az időszámítása sem ütött ki jobban, mint a másik. Így-úgy, a kuszált időszámítás azt a figurát is lehetővé tette Julius Caesar idejében, hogy a konzulok uralmának meghosszabbítása vagy megrövidítése érdekében a naptári időt gazdagon, vagy fősvényen mérjék. A császár ezt az idővel való politikai játszadózást szüntette meg, mikor az év időtartalmát 365 és egy negyed napban állapította meg. Azt a tizenegy percet, ami századokon keresztül kihullott ebből a számításból, s XIII. Gergely babusgatta fel és építette bele az egyházi naptárba.

De nemcsak a naptári órák és percek repültek így, különböző csapatokban, keresztül a történelmen. Hanem a „boldog újév” is olyan volt, mint a vándor lélek: változatos, és szeszélyes időpontokban hol itt, hol amott bukkant elő. Szinte azt lehetne mondani, hogy az esztendő tele volt hintve új évekkel, mint megújító fűszerekkel. Kezdték a hintegetést a régi keresztények, akik nyilván még valódiak, s akik az új esztendőt március elsején ünnepelték. Ebben a szokásukban azonban nem voltak olyan állhatatosak, mint a hitükben, mert később az új évet karácsonykor kezdték, majd pedig Gyümölcsoltó Boldogasszony napján. Anglia becsülte meg őket a legjobban, mert a Gyümölcsoltó újév megünneplésében még a tizennyolcadik század közepén is velük tartott. Maga az egyház azonban eme ünnep dolgában nem került a keresztények uszályába, mivel az egyházi év advent első vasárnapjával kezdődött, ami tudvalevőleg késő ősszel van. A rómaiak a ta-

vaszi nap-éj egyenlőség idején; az egyiptomiak, a perzsák és a görögök a nyár végeztével; a görögkeleti egyház pedig a kereszt felmagasztalásának napján, vagyis szeptember tizennegyedikén ünnepelte az újévet.

Ha már az évszakokat és az új esztendő ténnyire megziláltuk, nem állom meg, hogy évszak dolgában panaszt ne tegyek a görögökre, akiket pedig értelem, bátorság és költészet dolgában mindig eszményi népnek tartottam és tartok ma is. A duzzogásom azért van, mert az esztendőt tavaszi, nyári és téli évszakokra osztották, kimarasztván belőle az őszt, mely pedig nekem kedvenc évszakom.

Hát ezekben elmondtam, a magam okulására is, ami az esztendő hányattatásáról és az időszámításról ismeretes.

De még nem mondtam el, hogy én mit gondolok.

Ha furcsát gondolok, s esetleg helytelen is, mentségemre szolgáljon az, hogy az időt fejtegető filozófiában nem vagyok pallérozott; s amit mondok, csupán a logika mankóján mondom, mely mankót, nagyon helyesen, a filozófia is elkívánja.

Úgy képzik előttem, hogy idő valójában nincs. Az anyag okozza azt a káprázatot, hogy az időt, ami nincs, mégis észleljük. Ha olyan erős ez a káprázat, hogy az időt valóság gyanánt kényszeríti reánk, akkor ez annyit jelent, hogy ebben a létező világban az anyag uralkodik. Ő szüli az idő káprázatát, s kényszerít arra, hogy ezzel a szivárványos káprázattal mérjük az ő változásait. Ha nem volna és nem változnék, hanem minden formájában megszűnnék, akkor az idő, mint használhatatlan valami, egyszeriben annyira nem lenne, mintha nem is lett volna soha.

Tehát az anyag függvénye.

Így aztán, ha az időről beszélünk, valójában az anyag változásairól szólnak. A változások mögött pedig ott rejtőzik a végső kérdés: vagyis az, hogy az anyag lett-e vagy öröktől fogva van. Ha lett, akkor megszűnhetik; ha öröktől fogva van, akkor örökkön lesz. Én azt gondolom, hogy azt hiszem: mindig volt és mindig lesz.

Ennél beljebb nem tudok menni; s ha tudnék, most akkor sem mehetnék, mert itt van a szilveszteri éjféli, s utána kezdődik az új esztendő, melynek a hónapjait szeretném tölteni.

(1963. december 31.)

Józsa Miklós

A bölcsőhelytől a szellemi szülőföldig

Berde Mária, a két világháború közti erdélyi magyar irodalom kimagasló egyénisége, jeles írója, költője, publicistája, népmese feldolgozója és kiváló tanára „Rendkívül sokoldalú — állapítja meg róla Ligeti Ernő —, úgyszólván minden irodalmi műfajban számottevő eredményeket ért el... Rendkívüli előadó is egyben.” Szépirodói munkássága a lírai költeménytől a nagylélegzetű történelmi regényig ível.

Az író nő élete több erdélyi helységhez kötődik, de igazi otthonának, választott, szellemi szülőföldjének, „nevelő város”-ának Nagyenyedet, „a legtörténelmibb levegőjű és legmelegebb fészke erdélyi kollégium” székhelyét tekinti, annak ellenére, hogy nem ott látta meg a napvilágot (1889. február 5-én született a régi Szolnok-Doboka megyei Kackón) és nem ott halt meg. Fő művében, *A hajnal embereiben* a fiatal Dienes báró szemével mutatja be kedves városát és festői vidékét: „...pillantása a napnyugati tájra tévedt... a Pilis itt hatalmasan tagolva, maga körül a Csákyát, Kecsekövet térdre kényszerítve trónolt a táj felett. Előtte az erdő fedte, szelídebb hegysorok, és legközelebb utolsó kiugró fok gyanánt: az Órhegy. Annak feltűrt kötényében, természet alkotta mellvéd, emögött, mint bölcsőben, széltől óva és napnak fektetve: ott pihent Enyed.”

Berde Mária életének állomásait kálvinista templomok jelzik. A kackói református templomban tartották keresztvíz alá; a nagyenyedi vártemplomban a család ősi ülőhelyéről hallgatta Isten igéjét, itt konfirmált és itt fogadott örök hűséget férjének; marosvásárhelyi és nagyváradi templomokban imádkozott egy-egy évtizeden át; a gernyeszegi templomszentelés alkalmából vetette fel az *Erdélyi Helikon* megalapításának gondolatát; majd 1949. február 20-án bekövetkezett halála után a kolozsvári és az enyedi templomok harangjai kísérték utolsó útjára.

Édesapja Berde Sándor (1856–1894) háromszéki származású református lelkész, szegénységi bizonyítvánnyal szolgadiákként az enyedi kollégiumban tanult, ugyanitt teológiai tanulmányokat folytatott, majd a bécsi, a bázeli és a jénai egyetemeken tökéletesítette tudását. Teológiai tanulmányai befejezése után Indiába készült hittérítőnek. Szász Domokos püspök megbízásából elvállalja az 1883-ban alakult első erdélyi szórványközpont, a Szolnok-Doboka megyei Kackó és vidéke magyarjainak lelki gondozását. Döntésében meghatározó szerepe volt menyasszonyának, a régi enyedi értelmiségi családból származó *Ónodi Weress Máriának*.

Berde Sándor, a frissen végzett, tervekkel teli, Kackóra kinevezett fiatal lelkész verses levélben kéri meg menyasszonya kezét: „Igen... igen! Világok helyett /

*Elhangzott Marosvásárhelyen a *Castellum Irodalmi Esten* 2009. február 9-én, Szászrégenben a *Kemény János Szabadegyetemen* 2009. március 3-án, Kackón 2009. március 28-án és Nagyenyeden az *Áprily Esteken* 2009. szeptember 19-én.
